

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію ПАРАМБУЛЬ Ірини Віталіївни «Екзистенціалізм у творчості Валер'яна Підмогильного: історико-філософський підхід», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії

Літературні твори та постаті є традиційним складником канону історії української філософії. Зокрема Вілен Горський зазначає у своєму підручнику, що «притаманний українській філософській думці потяг до екзистенційно-антропологічної проблематики обертається, особливо впродовж ХІХ ст., надзвичайною вагою, яку здобуває в культурі художньо-літературна творчість ... Не випадково, виразного спрямування українській філософській думці впродовж ХІХ-ХХ ст. надавала творчість Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка, М. Коцюбинського, В. Винниченка, М. Хвильового та багатьох інших майстрів красного письменства»¹. Серед «багатьох інших» можна було би по праву назвати і Валер'яна Підмогильного, творчість якого аналізує авторка дисертації. Проте дуже часто філософи, говорячи про літературу, ставляться до неї лише як до контексту чи елементу філософської творчості, тоді як літературознавці, говорячи про «філософську лірику», «філософську прозу», використовують уявлення про філософію, яке дуже відрізняється від тієї філософії, про яку говорять філософи. І це також стосується Підмогильного: існує відомий збірник «Досвід кохання і критика чистого розуму» під редакцією О. Галети, в якому Підмогильний асоціюється з екзистенціалізмом, проте уявлення авторів збірки про екзистенціалізм відчутно відрізняються від уявлень про нього професійних філософів. З огляду на це бажання дисертантки показати філософське значення творчості українського письменника не з позиції літературознавчих

¹ Історія української філософії: Курс лекцій. Київ: Наукова думка, 1996. С. 125.

уявлень про філософію, а з позиції філософських концепцій, є нагальним завданням, яке визначає актуальність дисертаційного дослідження.

Актуальною є також проблема стосунків філософії та літератури як двох близьких, проте відмінних видів духовно-інтелектуальної діяльності людини, де позиції щодо філософічності літератури та літературності філософії є дуже різними: від несприйняття філософії, яка дозволяє собі використовувати стилістику літератури – синонімію, алюзивність, гру концептів, від звинувачень її в тому, що вона є не філософією, а імітацією філософії, до ствердження близькості між філософією та літературою, яку шукають або на рівні проблематики – звернення до граничних засад буття людини, або ж на рівні філософської значимості літературної форми, яка виражає головні тенденції своєї доби. У випадку, коли йдеться про проблеми людської екзистенції, про екзистенційний досвід, екзистенційні відчуття, близькість філософії та літератури є доволі органічною, можна навіть стверджувати, що цей досвід, який також є предметом концептуалізації філософії, може бути найкращим чином виражений саме літературою (достатньо згадати Романа Ролана з його «океанічним відчуттям»). Тому цілком виправданим є бажання дисертантки дослідити творчість Підмогильного з погляду філософії екзистенції, адже проблеми конечності людського життя, тривоги, кохання, віри, страждання перебувають в центрі уваги представників цього напрямку філософії.

Потрібно також відзначити добру обізнаність дисертантки з літературним спадком В. Підмогильного, та майстерність, з якою вона аналізує сюжети його творів і міркування його героїв та героїнь.

У розділі I дисертантка окреслює методологічні засади дослідження і приділяє велику увагу дослідженню біографії В. Підмогильного, використовуючи архівні матеріали переписки Підмогильного, його рукописи, а також його архівно-слідчу справу. Це сприяє формуванню цілісного образу українського письменника і проливає світло на певні

аспекти його творчості, зокрема, зумовленість аналізу екзистенційних проблем в його творчості особистим досвідом і тими випробуваннями, через які йому довелося пройти. Важко не погодитися з висновком дисертантки, що «звернення до творчості Підмогильного, ... ознайомлення з його спадком може стати для нас кроком до кращого розуміння власної культури та розвіяння стереотипів про її провінційність» (с. 6).

У розділі 2 дисертантка звертається до екзистенційного аналізу Підмогильним досвіду конечності людського буття, смерті, страждання, а також кохання. В описах кохання героїв Підмогильного вона вбачає втілення естетичного типу кохання, концептуалізованого К'єркегором, показуючи, також, перспективу переходу до «етичного» кохання у деяких героїв українського письменника (с.10, с. 75 дисертації), акцентуючи їхню відмінність від літературного героя К'єркегора. Потрібно наголосити, що тут дисертантка цілком коректно порівнює літературних героїв Підмогильного з літературними героями К'єркегора.

Предметом аналізу дисертантки в цьому розділі також стає досвід піднесення людської свідомості над повсякденністю внаслідок трагічних подій, «переживання людиною смерті, провини, страждання» (с. 10). Дисертантка досить переконливо досліджує цей досвід (який традиційно привертає увагу екзистенційно налаштованих письменників – досить згадати «Смерть Івана Ільича» Л. Толстого чи «Преступление и наказание» Ф. Достоевського, і виражається літературними засобами надзвичайно потужно) за допомогою концепту «межової ситуації» К. Ясперса.

У розділі 3 дисертації І. Парамбуль намагається дати філософське прочитання творчості Підмогильного через призму концептів абсурду Камю і Сартра. Варто зазначити, що ідея абсурдності життя як реакція на усвідомлення безпідставності існування є доволі специфічною ідеєю Сартра і Камю, якої, немає, наприклад, у їхнього сучасника М. Мерло-

Понті, і яка впливає з їхнього радикального суб'єктивізму. П. Адо в «Філософії як способі життя» називає цю ідею «деструктивним досвідом екзистенції»². Цей досвід зосереджений на відчутті «абсурду, хаосу, непевності» життя (с. 8), яке дисертантка досліджує у героїв Підмогильного і акцентує увагу на тому, що вони так і не подолали його, на відміну від героя Сартрової «Нудоти», який зробив це завдяки мистецтву (с. 8). У підрозділі 3.2 дисертантка намагається зрозуміти «атеїзм» Підмогильного як різновид концепту свободи Сартра і завершує розділ спробою реконструкції естетичних поглядів Підмогильного у співставленні з естетичними концепціями французьких екзистенціалістів. Вона підсумовує розділ твердженням, що «творчість Підмогильного засвідчує намагання творити, звертаючи увагу як на соціум, так і на окрему індивідуальність» (с.9), вписуючи, таким чином, Підмогильного у цілу плеяду письменників, які мислили подібним чином (Ж.Ж. Русо, Т. Манн, Е. Золя, М. Пруст, Л.Ф. Селін тощо).

У дисертаційному дослідженні І. Парамбуль здійснює реконструкцію філософію творчості В. Підмогильного, задіюючи концептуальний апарат філософії екзистенції. Важливим складником її історико-філософського дослідження є також «реконструкція і аналіз творчого шляху ... Валер'яна Підмогильного» (с. 10). Вона дає власні формулювання концептів досліджуваних філософів і в їхньому застосуванні приділяє необхідну увагу відмінностям поведінки літературних персонажів К'єркегора, Камю і Сартра та героїв Підмогильного (сс. 75, 126, 129-130 дис.). Попри обмеження, які накладає філософська оптика, вона, тим не менш, не втрачає з поля зору реальну складність і багатогранність творчості українського письменника, яка не вкладається в концептуалізації та схеми: «поряд з трагізмом, «межовістю» та абсурдом ми спостерігаємо утвердження людини як найвищої цінності, особистості зі всіма її

---

² Hadot P. Philosophie comme manière de vivre. Paris, 2001. P. 209.

характеристиками – мрійливістю та цинічністю, релігійністю та атеїзмом, полігамністю та моногамністю» (с. 11).

Водночас, дисертаційне дослідження викликає деякі зауваження.

По-перше, це певна методологічна некритичність дисертантки, яка включає інструмент дослідження в об'єкт і предмет дослідження – «об'єктом дослідження є філософія творчості В. Підмогильного *крізь призму* ідей представників екзистенціалізму» (с.2) – та навіть в завдання дослідження – розглянути «*межові ситуації*» в малій прозі Підмогильного; порівняти *абсурдних героїв* у творчості Камю і Підмогильного; проаналізувати особливості *переживання «нудоти»* персонажами творів Сартра і Підмогильного (с. 2), тобто дисертантка від самого початку стверджує наявність у прозі Підмогильного «межових ситуацій», «абсурдних героїв» і «переживання ними нудоти», що мало би бути результатом дослідження. Спосіб дії дисертантки, яка спочатку описує концепт філософа екзистенції, потім шукає ознаки його функціонування у творах Підмогильного, а потім робить висновок про «близькість Підмогильного до представників філософії екзистенціалізму» (с. 12), видається мені методологічно непереконливим. Сам аналізований матеріал подекуди чинить спротив спробам такої концептуалізації, особливо, коли йдеться про схеми абсурду Камю і Сартра, або про перетворення героїв Підмогильного на «нудотних героїв», на яких вони не надто схожі. В цьому зізнається і сама дисертантка, коли пише, що в поведінці Остапа Шаптали із симптомів нудоти присутня лише деяка відраза до власного тіла (с. 126 дисертації), а у Степана Радченка сфера абсурду обмежується лише сферою кохання (с.125), до якої дисертанткою вже була застосована схема «естетичного кохання». При цьому деформуються також концептуальні інструменти, зокрема, концепт свободи Сартра, який дисертантка зводить до атеїзму, тоді як він є частиною метафізики свободи французького філософа і має відверту

антисоціально спрямованість, що не беруться дисертанткою до уваги. Чи досягає вона на цьому шляху своєї мети «осмислити специфіку осмислених Підмогильним екзистенційних проблем» (с.2)? Вочевидь, вона лише вкладає Підмогильного в канон європейського екзистенціалізму, підтверджуючи літературну репрезентацію Підмогильного як екзистенціаліста, що стала вже майже стереотипною.

Друге зауваження стосується застосування дисертанткою біографічного підходу. Історико-філософська біографістика в Україні зараз досить розвинена, її метою є помістити творчість розглядуваного автора в контекст: що він читав, у кого вчився, які уявлення про філософію міг отримати, і це дає змогу аргументовано стверджувати про філософські впливи. На с. 7 автореферату дисертантка пише: «Підмогильний згадував про К'єркегора в романі «Невеличка драма» ... Це свідчить про те, що він був ознайомлений з творчістю данського мислителя, а, отже *міг* перебувати під впливом його філософії». Схожі уявлення про філософські впливи бачимо на сс. 54, 159 дисертації. Припущення, що Підмогильний міг перебувати під впливом К'єркегора, має бути початком дослідження, а результатом має бути встановлення «перебував» чи «не перебував». Для цього потрібно було відповісти на низку запитань: за яких умов він читав К'єркегора? Як він уявляв собі К'єркегора? Після Сартра і Камю ми перетворюємо К'єркегора на родоначальника екзистенціалізму. А ким був К'єркегор для інтелектуалів доби Підмогильного? Проблема історико-філософських впливів потребує від дослідника серйозних зусиль і методологічної свідомості, і можна лише побажати, щоб вона була розвинена у подальших дослідженнях дисертантки.

Третє зауваження стосується відмінності філософії та літератури, яку ми не маємо права ігнорувати. У пункті 9 висновків дисертантка стверджує наявність у Підмогильного «синтезу літератури і філософії», що, на її думку, є свідченням «його близькості до представників філософії

екзистенціалізму» (с. 12). Чи є у К'еркегора, Камю і Сартра синтез літератури і філософії? Безумовно, є. Чи є він у Підмогильного? У підрозділах 3.2. і 3.3 дисертації впадає в очі асиметрія: дисертантка порівнює філософські праці Сартра «Екзистенціалізм – це гуманізм» і «Буття і ніщо» та прозу Підмогильного (3.2); публіцистичні твори Сартра і Камю та дискусію героїв Підмогильного (3.3). Проте ми не можемо прирівнювати філософські твори до творів літературних. Сартр писав філософські трактати та художні твори, його проза насичена філософськими концептами, він був професійним філософом, на відміну від Підмогильного. У випадку Підмогильного ми маємо лише слова героїв, які не дорівнюють словам автора, до того ж, літературна реальність має свою специфіку, яку дисертантка ігнорує, коли пише, наприклад, що залишається невідомим, чи здійснили герої Підмогильного під впливом екзистенційних відчуттів «стрибок на рівень екзистенції» (с.7). Літературні герої – це не реальні люди, вони живуть стільки, скільки їм дозволяє жити автор, тому, якщо він цього стрибка не описав, його і не було. У випадку Підмогильного (як і у випадку Пруста, Селіна, Джойса, Томаса Манна та ін.) немає «синтезу філософії та літератури» як окремих сфер діяльності, тут може йтися лише про філософське значення його творчості, про його «філософію творчості», яку авторка визначає як об'єкт свого дослідження. Тому, навіть якщо Підмогильний в чомусь і випереджає Сартра, як стверджує дисертантка на с.11 (наприклад, у вираженні досвіду свободи), він цей досвід не концептуалізував, не сформулював, і першість однаково належить Сартру.

Водночас, ці зауваження не зменшують цінності дисертації. Дисертація І.В. Парамбуль є завершеним, виконаним на високому фаховому рівні дослідженням, яке засвідчує наукову кваліфікацію її авторки. Винесені на захист положення дисертації мають характер наукової новизни і обґрунтованості. Автореферат і наукові публікації

І.В. Парамбуль повною мірою відбивають зміст дисертації. Результати дисертаційного дослідження, основні ідеї та висновки, сформульовані в дисертації отримали належну апробацію на міжнародних, всеукраїнських теоретичних і науково-практичних конференціях.

З огляду на зазначене вважаю, що дисертаційне дослідження Ірини Віталіївни Парамбуль «Екзистенціалізм у творчості Валер'яна Підмогильного: історико-філософський підхід» повністю відповідає пунктам 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України 24 липня 2013 року за № 567, а її авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії.

ЙОСИПЕНКО Оксана Миколаївна
доктор філософських наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу історії зарубіжної філософії
Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України

*Лідше О.М. Йосипенко засвідчую.
Гучення секретар Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України
Р.В. Саленчук*

